

✚ Nordlydskatedralen i Alta. En kritisk granskning av föreställningsrymder som bidrag till avkolonisering av teologi

Laura Hellsten

En av de stora utmaningarna som det samiska samhället står inför är enligt min åsikt majoritetssamhällets 'etniska blinda fläck'. (...) Den etniska blinda fläcken medför alltså att majoritetskulturens självförståelse, tolkningsmönster och värdeskalor förblir dolda. Den blinda fläcken erkänns ofta inte, men likväl definierar den i hög grad minoritetens handlingsutrymme (Johnsen 2021, 120–121).

Kan teologi skrivas av icke-samer på ett sådant sätt att den blinda fläcken som nämns i citatet ovan av Johnsen (2021) erkänns och majoritetens handlingsutrymme krymper? Jag vet inte om detta är möjligt. Samtidigt är det något sådant denna artikel strävar efter att förverkliga. Artikeln börjar med frågan: vad kan de evangeliskt-lutherska kyrkorna i norr lära sig om sitt eget teologiska arv genom att vara i dialog med samisk teologi? Denna fråga undersöks i en tvåstegs modell. Först presenteras en teoretisk grund för hur majoritetssamhällets blindas fläck kan bli synlig genom att lägga samiska teologiska berättelser och

praktiker i förgrunden för ett samtal.⁹ I den teoretiska diskussionen är det tre begrepp som står i fokus: *samisk teologi*, *teologisk föreställningsrymd* och *avkoloniserande praktiker*. I den andra delen av artikeln granskar jag kritiskt en kyrkobyggnads arkitektur och användning i syfte att lyfta fram de dolda tolkningsmönster, värdeskalor och den självförståelse som majoritetssamhällets teologiska föreställningsrymd valt att handla utgående från. I artikeln fungerar Nordlyskatedralen i Alta och dess konstnärliga interiör, ritad av den danska bildkonstnären Peter Brandes, som en fallstudie för större teologiska diskussioner kring behovet av avkolonisering av teologi. Materialet består av ett studiebesök i Alta under en kurs i samisk tro och livsåskådning den 24 april 2024¹⁰. Därtill presenteras en privat fotodokumentation skapad av Eduardo Abrantes som deltog i exkursionen som gäst. Studiebesöket och bilddokumentationen analyseras främst utgående från ett antal texter skrivna av samiska teologer, men även i relation till pågående praktiker i samiska församlingar. I sitt anförande om teologins delaktighet i kolonialiseringen av Norge framhöll teologen Simone Kotva (2023) att det, utöver kritisk granskning och dekonstruktion av skadligt teologiskt tänkande, även behövs en utformning av nya praktiker och ett berättande av nya teologiska narrativ. Det är med en sådan vision i åtanke som jag utformat denna artikel. Skribenten har inte själv samisk bakgrund och därmed är hållningen i denna artikel genomgående ett samtal *med* samiska teologer men utan levda erfarenheter av samisk liturgi eller djupkunskap om samisk teologi som referensram. Snarare är det från min position som teolog som forskat kring sambandet mellan hur olika praktiker (Hellsten 2021; 2025) och det som filosofen Charles Taylor (2007) benämner som social imaginary, som mitt konstruktiva bidrag har sin grund. Jag väljer att översätta Taylors begrepp med svenskans *föreställningsrymd* (Krumbukter 2016) och kommer att föreslå hur den teologiska föreställningsrymden av kyrkan som ett landskap kan utmana majoritetssamhällets blindas fläck.

9 Jag har valt att följa teologerna Johnsens och Kotvas linje att konsekvent översätta engelskans decolonial till avkolonisering och kommer att redogöra mer exakt kring nyanserna av begreppen i ett senare skede av artikeln.

10 Kursen *Osku ja eallinádejuvmi Sámis/Tro och livstolkning i Sápmi* arrangerades av den samiska teologen Lovisa Mienna Sjöberg vid Sámi allaskuvla i Kautokeino.

Det är också på grund av min position som utomstående, som forskningsfrågan fokuserar på vad icke-samer har att lära om sig själva, när deras traditioner speglas i ljuset av vad samiska teologer artikulerat om sin tro, sina praktiker och sin föreställningsrymd. I de kommande tre sektionerna beskriver jag min användning av de centrala begreppen och sedan övergår jag till den självkritiska granskningen av Nordlyskatedralen.

Samisk teologi

I artikeln utgår jag ifrån att det inte finns en enhetlig samisk teologi. I och med att samer finns utspridda över ett område som idag innefattar både Norge, Sverige, Finland och Ryssland, talar ett flertal olika samiska språk, samt är medlemmar i olika religiösa samfund – såsom ortodoxa kyrkan och evangelisk-lutherska kyrkan, frikyrkor och väckelserörelser som laestadianismen – eller är ovilliga att tillhöra någon kyrklig enhet, råder stor variation i synen på många olika teologiska frågor och praktiker inom Sápmi (Sjöberg 2020; Sannhets- og forsoningskommisjonen 2023). Därtill glöms det ofta bort att kristen samisk teologi inte är något nytt fenomen, utan samer som uppfattar sig själva som kristna och som levtt aktiva liv inlemmade i olika kyrkliga gemenskaper har funnits sedan medeltiden (Rydvig 2004, 2016; Sjöberg 2020). Både de historiska skeendena och nationalstaternas ageranden i specifika samiska områden har spelat en stor roll för hur relationen mellan samiska gemenskaper och kyrkan ser ut idag (Lindmark & Sundström 2016; Sannhets- og forsoningskommisjonen 2023). Som exempel kan den roll trumman spelat i en nord eller sydsamisk kontext nämnas. Till och med om man ser närmare på en mer specifik sydsamisk gemenskap kan olikheterna mellan en församling som är belägen på svenskt eller norskt område vara markanta. En annan avgörande faktor är också runt vilka näringsgrenar en samisk gemenskap byggt sin samhörighet och sina praktiker (Jernsletten 2004). I dag lever många samer i storstäder och har tappat kontakten med traditionella marker och sitt språk. I ett område som Alta, där denna artikel har sin utgångspunkt, har det traditionellt funnits en större sjösamisk gemenskap, som ofta förnorskats i ett

tidigt skede. Den renskötande samiska gemenskapen som oftare kunnat behålla sitt språk – har däremot främst uppfattat Alta som en viktig handelsplats som man besökte med jämna mellanrum. Denna typ av olikheter sätter sina spår också på hur man förhåller sig till det icke-samiska omgivande samhället. Därmed har en kyrklig gemenskap i en stad som Alta inte enbart en samisk och icke-samisk gemenskap att förhålla sig till. Regionens komplexitet byggs således upp av mötet mellan flera olika samiska identiteter som lever i växelverkan med majoritetssamhället, i en region som kan anses tillhöra ett kärnsamiskt område. Därmed menar jag att kyrkan i Alta bär på god potential att fungera som en fallstudie för att diskutera mötet mellan olika teologiska föreställningsrymder.

Tack vare mångfalden inom samisk teologi har Jorunn Jernsletten (2010) valt att tala om olika drag som förenar samisk syn på till exempel relationen mellan bibeln och skapelsen, snarare än en enhetlig samisk teologi. I sydsamisk kontext exemplifierar Jernsletten (2010) bland annat att människan är relationellt bunden inte enbart till Gud, utan till en *sijte* – ett ord som beskriver både jorden och de människor, nu levande eller döda, som tillhör den jorden. Den nordsamiska teologen Tore Johnsen, som skrivit den samiska katekesen *Jordens barn, Solens barn, Vindens barn* (2007), arbetar utgående från en kontextuell teologisk utgångspunkt där han knyter samman olika samiska symboler och exempelvis hantverkstraditioner så som utformandet av trumman, byggandet av en *lavvu* (kåta) och relationen med solen och vinden till grundläggande kristna teser. Ett drag som ytterligare är kännetecknande för alla dessa skribenter och som speciellt teologen Lovisa Mienna Sjöberg (2018) arbetat med, är att formulera samisk teologi utgående från den rika berättartradition (*muittalus*) som finns i olika delar av Sápmi. Med hjälp av berättelser och ett fokus på dagliga praktiker lyfts aspekter av en levd samisk teologi fram som anknyter närmare till människors dagliga liv, beslut om vad som är goda handlingar och ett gott sätt att leva i gemenskap, men som kanske inte alltid uppfattats som teologiskt språk. (Sjöberg 2018.) När jag i denna artikel hänvisar till samisk teologi är mitt syfte alltså att undvika generaliseringar som målar fram någon sorts enhetlig urfolksynpunkt. I stället ämnar jag följa Eve Tuck och K. Wayne Yangs (2012, 21) råd om att i avkolonialiserande sammanhang vara så specifik

som möjligt i frågor om hur ett landskap ser ut och vilka berättelser och praktiker de specifika deltagarna i landskapet bidrar med. Därtill vill jag poängtera att talet om samisk teologi inbegriper många olika nivåer och aspekter. Ibland kan det handla om en livssyn eller verklighetsuppfattning eller om att utföra specifika praktiker. Andra gånger handlar det om samspelet med olika naturfenomen och deras symboliska eller faktiska betydelser och väldigt sällan om försanthållandet av teologiska teser eller argumentering för sanningar om världen.

Teologisk föreställningsrymd

Begreppet teologisk föreställningsrymd hämtar jag från Taylors bok *A Secular Age* (2007), där han talar om sociala imaginärer. Begreppet syftar på den socialt delade föreställningsvärld som innefattar idéer, berättelser, bilder, legender och praktiker som en gemenskap ser som självklara. Det handlar alltså om en föreställningsrymd som möjliggör en mängd praktiker och delade upplevelser av verkligheten. Till skillnad från en världsbild eller livsåskådning syftar begreppet teologisk föreställningsrymd inte på en attityd eller ett förhållningssätt som individen kan välja att ha eller medvetet välja att ändra på. I stället är en föreställningsrymd någonting som tas för givet, som sällan kan sättas ord på av dem som delar föreställningsrymden och något som förblir dolt tills personen eller gemenskapen kolliderar med en helt annan rymd. (Taylor 2007: 171–172.) Begreppet teologisk föreställningsrymd är speciellt hjälpsamt när det kommer till att förstå hur kontemporär kristen teoribildning och modern vetenskapssyn förhållit sig till begreppet religion.

Sara Mahmood (2010) lyfter fram att en av förtjänsterna i Taylors projekt är att han lyckats fänga hur begreppet religion, för de flesta västerlänningar, har kommit att förknippas med ett fokus på att kunna förhålla sig till vissa kognitiva tankekonstruktioner eller att hålla vissa trossatser för sanna. Denna religionsförståelse placerar den kristna traditionen – med sitt fokus på ord, texter och logik – överst i en kolonial föreställning där andra sätt att utöva sin religion betecknas mer primitiva. Mahmood, menar vidare att

Taylors tal om föreställningsrymder, synliggör även hur den kristna traditionen i väst historiskt sätt bottnat i en relationalitet mellan människan, Gud och skapelsen. (Mahmood 2010.)

Till skillnad från den moderna synen på religion, menar Mahmood (2010, 384), kan man bättre förstå människors relation till tro, som en "deep, almost unconscious enmeshment in a thick texture of Christian norms, values, and practices". Människors teologiska föreställningsrymd kommer till uttryck i vilka riter, ritualer, liturgier, levande praktiker och normer de väljer att utföra och ha tillit till, mer än vad de har för uttalade tankar om olika beskrivningar om världen. Föreställningsrymden är alltså tätt sammankopplad med det Johnsen (2022) nämnde som dolda värderskalor och tolkningsmönster. Genom att upptäcka vår föreställningsrymd, när den bryts mot en annan uppfattning, kan vi öppna upp för en ökad självförståelse. Samtidigt finns det en växelverkan mellan utförandet av olika praktiker och deltagandet i ritualer eller liturgiska handlingar, och människans tro. Det vi gör och lägger vår tillit till, formar och stärker den teologiska föreställningsrymd dessa handlingar är sammanbundna med. På detta sätt menar jag att utsmyckningen och användningen av en byggnad, så som Nordlyskatedralen, lämnar djupa spår i dem som väljer att fira mässa där på regelbunden basis. På samma sätt kan också utforskandet av nya praktiker öppna upp för en breddad teologisk föreställningsrymd.

Avkoloniserande praktiker

I historikern Robert J. C. Youngs bok *Postcolonialism: A Very Short Introduction* (2020) ger han en kort introduktion till olika termer som brukas inom postkolonial eller avkoloniserande teoribildning. Den första stora skiljelinjen går mellan det historiska faktum att vissa områden i världen har fått leva med att en kolonialmakt erövrat land eller lagt under sitt förfogande specifika områden genom att utöva sitt inflytande genom beskattning och förvaltning som utövats med hjälp av militära trupper, administrativa enheter, köpmän och/eller missionärers närvaro och ageranden. Vad gäller europeiska kolonialmakters relation till icke-europeiska regioner

har det sedan andra världskriget skett en politisk förändring där många regioner har utropat sig själva som självständiga och påbörjat det man kallat för avkolonialism. Ofta benämns den period som börjat efter en sådan politisk process som en postkolonial period, där avkolonisation inte enbart medför att militär och politisk makt skiftar, utan omstruktureringen tar också formen av att ändra på användningen av språk, utbildningssystem och kulturella särdrag. (Young 2020, 100–101.) Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport (2023, 562), lyfter fram relationen mellan Grönland och Danmark som ett tydligt exempel på en regelrätt koloni, medan relationen mellan Norge och samerna kallas antingen intern kolonialism eller kolonisering.

Bosättningsexpansion är en annan form av kolonialism där den koloniala aktören placerar befolkning i området de ämnar överta. Befolkningens syfte är att permanent bosätta sig i regionen. Möjliga historiska konsekvenserna är att hela den ursprungliga befolkningen dött ut, förslavats eller varit tvungen att omplacera sig själv. Ibland fortsätter en maktkamp och det är svårare att tala om avkolonialism, avkolonisering, eller en postkolonial situation. Detta beror delvis på att maktpositionerna inte skiftat. Delvis beror det också på att vissa grupper inte uppfattar sig själva som delaktiga i bosättarkolonialism eftersom de inte skickats till en region av en nationalstat, utan uppfattar sig ha frivilligt bosatt sig på ett visst område. (Young 2020, 101–110.)

Young (2020) lyfter även upp föregångare i avkolonisationsdiskussionen så som, Frantz Fanon, Walter Dignolo och Catherine Walsh, vilka påpekat att själva den koloniserande processen lämnat så djupa spår i de kulturer, regioner samt ekonomiska och religiösa system som berörts, att det är oklart om vi någonsin kan frigöras från dessa arv. Det som står klart är att vi idag inte övergått till en post-kolonial situation och att det fortsatta arbetet av avkolonisering behöver ske på flera plan samtidigt. Walsh (2014) kallar detta för att identifiera sprickor i den dominanta strukturen som kan utvidgas genom att både föreställa oss andra världar och utmana de rådande strukturerna. Därtill säger Kotva (2023), att för de protestantiska kyrkorna i Norden, blir det viktigt att inte enbart fokusera på åtgärder, utan även formulera en ny teologi. Första

steget till en sådan är att bli medveten om hur den etniskt blinda fläcken påverkat våra teologiska föreställningsrymder.

Urfolksforskarna Tuck och Yang (2012) lyfter vidare fram hur de som är inlemmade i majoritetssamhällets bosättarkolonialism, tenderar att använda begreppen avkolonialism och att avkolonisera som rörelser mot oskuld, vilket underminerar själva teoribildningen. Rörelser mot oskuld kan ta många olika former, vilka jag strävar efter att i denna artikel undvika.¹¹ Det kan ta sig uttryck i en tendens att medvetet eller omedvetet vilja återberätta urfolkens erfarenheter, ofta tillsammans med många andra förtryckta perspektiv, så att urfolksperspektivet tystas ned och fokuset faller på forskarens förträfflighet i sin inklusivitet. Tuck och Yang (2012) gör en specifik åtskillnad mellan antikolonialism och avkolonisation. Det förstnämnda uttrycker ofta ett motstånd mot förtryckande system. Exempelvis lyfts vissa individer upp som ledare för lyckade motståndsaktioner men samtidigt sker två problematiska saker. För det första likställs allt för ofta kolonialism med frågor om kön, klass, ras och sexuella minoriteter, på ett sådant sätt att den specifika frågan om återställandet av landrättigheter och möjligheterna till att leva i relation med jorden och livet på en specifik plats, på ett levande sätt, faller i skymundan.¹² En annan fara med antikoloniala berättelser är att de lyfter fram enskilda undantag som exempel på frigörelse och lyckat motstånd, medan den underliggande koloniala strukturen kvarstår som oifrågasatt, vilket kan exemplifieras med kartografiska praktiker (Rose-Redwood et al., 2020). Plats- eller ortsnamn har betydelse, precis som frågan om vem som har rätten att förvalta vissa områden. Både Jernsletten (2004) och Sjöberg (2018), lyfter fram vikten av namngivning för ett samiskt sätt att förhålla sig till skapelsen. Där en antikolonial praktik kunde vara att byta ut skyltar eller till exempel skriva om psalmer eller böner till samiska, så går avkoloniserande praktiker djupare än så. I boken *A Christian Theology of Place* (2003) gör teologen John Inge en åt-

11 Samtidigt är jag medveten om att jag också bär på blinda fläckar i mitt tänkande och skrivande som gör det nästintill omöjligt att inte upprepa skadliga teologiska tankegångar.

12 Exempelvis lyfts Elsa Laula Renberg upp som en kvinnosakskämpe medan hennes engagemang för förutsättningarna för att hålla rennäringen levande hamnar i skymundan (Bang Svendsen 2021, 155–176).

skillnad mellan engelskans ord space (rum/rymd) och place (plats), på ett sådant sätt att det förstnämnda associeras till en opersonlig, tom värld där utrymmen är till för att upptäckas, erövrats och göras hanterbara eller produktiva. Till detta besittande behövs procedurer och återupprepbara tekniker. Enligt Inge (2003) har en plats ett namn, den bär på en berättelse och människan har en relation till platsen. Platsen blir till genom de berättelser vi berättar om den (Inge 2003.) Ifall denna artikel beskrev Nordlyskatedralen i Alta som ett heligt rum, placerad på en specifik plats, kunde texten potentiellt hårbärgera ett antikolonialt perspektiv. Ytterligare en möjlighet är att lyfta in arkitekturprofessor Juhani Pallasmaas (2016) forskning om behovet att aktivera vårt sjätte sinne – för atmosfär – för att uppfatta ett kyrkorums kosmologiska dimensioner. Risken är dock stor att både enskilda samiska forskargärningar och framför allt den samiska kunskapssynens kapacitet att utmana majoritetssamhällets dominanta berättelser då kommer i skymundan. I stället för att låta den blinda fläcken i majoritetssamhället krympa, riskerar en västerländsk föreställningsrymd att ta över samtalet. Det är därför jag vill pröva ett annat sätt att närma mig katedralen och gå i dialog främst med samiska skribenter. Mitt mål är att skriva om de samiska berättelserna och praktikerna på ett sådant sätt att föreställningsrymden bryts och en möjlighet att skönja det som varit dolt uppstår.

Rose-Redwood et al. (2020) föreslår att för att en praktik skall vara avkoloniserande krävs ytterligare steg än att vara kritisk till koloniala arv. Vi behöver flytta oss bortom en västerländsk ontologi och kunskapssyn till ett sätt att förhålla oss till världen som bygger på urfolkspraktiker och levda erfarenheter.¹³ Jernsletten (2004) föreslår att ett avkoloniserande perspektiv är att tala om kunskapande som en hermeneutisk praktik, och om möjligheten att läsa landskapet som en text. Vad Jernsletten (2004) söker sig mot är en beskrivning där upplägget med människan som subjekt och landskapet som objekt bryts upp. Å ena sidan talar hon om att relationen till landskapet är som relationen till en annan person. Genom att rikta vår uppmärksam-

13 För klargörandet av dess tankar är jag tacksam för de samtal jag fått föra med urfolksteologen Shiluina Jamir under våren 2024. För närmare referenser, se Jamirs (u.u) kommande artikel.

samhet mot landskapets olika delar kan vi lära känna det, precis som en person. Och andra sidan talar hon inte enbart om människans relation till landskapet utan en ömsesidig växelverkan. Ju längre tid vi umgås tillsammans, desto flera dimensioner av den andre öppnas upp för oss. Denna typ av relation med landskapet kan vi bygga upp både som individer och genom den kollektiva aspekten av att vår familj, släkt och traditionsbärande gemenskap förmedlar olika berättelser om landskapet. Därtill beskriver Jernsletten (2004) att relationen med landskapet bär på en viss rytm, den följer årstidernas cykler och kräver en sorts inlyssnande av den andre där också gemensamt görandet av saker spelar en roll för relationens djup. Jernsletten (2004) nyanserar med att skriva att utövandet av specifika sorters praktiker, såsom jakt, fiske, bärplockning, rennäringen, lär ut olika sorters kunskap om landskapet. Samiska forskaren Britt Kramvig (2004) argumenterar vidare att praktikerna och berättelserna skapar en kontext som gör att den som läser landskapet kan uppfatta olika detaljer och göra unika tolkningar beroende på den väv av relationalt som läsaren är inskriven i.

Det är inte endast subjekt-objekt-upplägget som bryts i människans förhållande till landskapet, även uppdelningen av ett inre och yttre perspektiv och frågor om aktörskap bryts. (Jernsletten 2004; Kramvig 2004.) Ur ett avkoloniserande perspektiv är kanske de mest utmanande utgångspunkterna att samiska kunskapssyner och praktiker utgår från landskap som handlande aktör. Jernsletten (2004), likt J. Kameron Carter (2023), ger sig in på att återta ordet animism så att det betecknar hur djur, träd, plantor, vatten, stenar och jorden självt inte enbart är vibrerande, dynamiska och levande entiteter (ofta benämnda som besjälade), utan personer med egen vilja och handlingskraft. Här bryter alltså den samiska teologin med gängse västerländsk syn på kristendom, där denna typ av beskrivningar tidigare klassats som panteism eller någon form av magiskt tänkande. Kotva (2023) exemplifierar liknande klassifikationer som koloniala arv protestantiska teologin har speciellt svårt att göra upp med. Därtill menar Sjöberg (2022) att den samiska traditionen förvaltar ett sätt att leva i relation, inte bara till den synliga världen, utan även till ett osynligt landskap med sina osynliga varelser. En annan brytning som sker är därmed med en västerländsk vetenskapssyn och kunskapsförståelse, där enbart den materiella, mätbara och ve-

rifierbara verkligheten är den vi kan förhålla oss till som forskare. I stället målar de samiska forskare jag är i dialog med en möjlighet till ett kunskapande som sker i väven där skapelse, människa, landskap, det synliga och det osynliga skapar förnimbara följder i varandras liv. Konsekvenserna av denna kunskapssyn beskriver Carter (2023, 52) på följande sätt:

Such an understanding of matter as vibrationally animated, indeed as vibration, requires an understanding of the senses as capacitated or capable of being rhythmically attuned to this fuller sense of matter and elements by virtue of participation of the senses within matter's movements, it's flow. The senses are vibrational too.

Det är inte enbart synen på landskapet, utan hur vi uppfattar material och våra egna förnimmelser av att vara vid liv som förändras. Det är på denna punkt som jag uppfattar att talet om teologisk föreställningsrymd kan komma till hjälp. Den samiska teologin handlar inte om att verkligheten i första hand beskrivs på ett visst sätt, utan om vilken sorts väv vi är inlemmade i. Vissa människor är inlemmade i vissa berättelser och praktiker som gör att de får tillgång till en förmåga att uppfatta nyanser och vibrationer i växelverkan mellan sitt inre och det yttre. Andra människor lever antingen i andra landskap, eller om de är delaktiga av ett liknande landskap, så kan de ändå vara inlemda i en annan sorts väv. Johnsens (2021) tanke om en blind fläck blir alltså någonting mycket mer än en förmåga att se olika perspektiv. Det handlar i stället om en inlärdd förmåga att förnimma landskapet och livet på ett sätt som inte är kalibrerat för vibrationer. Kramvig (2004) skriver om en sjösamisk man som beskriver sitt dagliga arbete som en uppgift där han följer med fluktueringarna i landskapet. Det finns många olika kanaler där uppmärksamheten kan fästas: hur ljuset bryts i diset, hur vinden låter, hur gräset eller kvistarna böjer sig, hur skummet på vågtoppen färgas, och hur olika fåglar rör sig. Därtill kan även avvikelser uppmärksammas; tystnaden eller avsaknaden av något och rytmer som rör sig i otakt. (Kramvig 2004.) Sjöberg (2022) skriver också om en känsla av obehag och osäkerhet, för det är inte alltid så att samspelet mellan människor och dem som inte delar vårt språk eller som hör till *Ulldat*, i den osynliga sfären, ger oss klarhet och tydlighet. Att leva i ett landskap med många olika aktörer och former av aktörskap,

gör att vi ibland måste sakta in för att agera långsammare och ibland utföra specifika ageranden, exempelvis fråga om lov eller *sivdnidit* (på svenska välsigna), för att vår förmåga att uppfatta en viss dimension skall öppnas för våra sinnen. (Sjöberg 2018.) För att återknyta till de kartografiska praktiker Rose-Redwood et al. (2020) lyfter fram, kan en avkoloniserande aktion till exempel bli en process av performativa handlingar där olika berättelser och symboler placeras i relation till varandra på ett sätt som förblir dolt eller oklart för den som inte delar samma position i väven. När den blinda fläcken Johnsen (2021) lyft fram får minskat handlingsutrymme syns detta både i vems berättelser som får forma tolkningslandskapet med påföljande konceptualisering och i att den västerländska kunskapssynen inte ges sista ordet i slutsatserna.

De insikter jag vill att läsaren skall ta med sig från denna teoretiska grund för den kommande analysen är att en kritisk granskning av majoritetssamhällets teologiska föreställningsrymd inte handlar om att exotifiera en samisk syn på skapelsen eller att placera den samiska teologin i en exceptionell särställning. I stället visar brytningar mellan majoritetssamhällets teologiska föreställningsrymd och samisk teologi på behovet av en hälsosam självkritik av majoritetssamhällets koloniala tendenser. Ifall den etiskt blinda fläcken inte krymper fortsätter majoritetssamhällets föreställningsrymd att dominera samtalen på ett sådant sätt att förståelsen av material som vibrerande, landskapet som en väv och den viktiga kapaciteten att omkalibrera sina förnimmelser genom att lägga fokus på specifika praktiker framom andra, att förpassas till teologiskt irrelevanta diskussionsämnen. I stället har jag med denna teoretiska genomgång presenterat grunderna till det val jag gör av att referera till Nordlyskatedralen som ett landskap. Med talet om Nordlyskatedralen som ett landskap förankrar jag den kommande kritiska granskningen i en materiell och levd verklighet som kan tänkas bidra till en avkolonisering av sinnet.¹⁴ Min utgångspunkt är att avkoloniserande praktiker är sådana som både ifrågasätter normerna i majoritetssamhällets rådande teologiska föreställningsrymd och

14 Tuck och Yang (2012, 19–21) är kritiska till sådana dekoloniala skribenter som säger: "Free your mind and the rest will follow". Johnsen (2021) lyfter i motsats till detta fram behovet av att avkolonisera sinnet.

minskar den blinda fläckens handlingsutrymme genom att ge plats för nya praktiker och föreställningsrymder. I artikels andra del åtföljs den kritiska analysen av Nordlyskatedralen med presentationen av ett antal avkoloniserande liturgiska praktiker. Exempelen visar på praktiker samiska aktörer valt att lägga tonvikten vid och som redan förekommer i olika delar av Sápmi. Artikelns bidrag blir således en medveten artikulering av de blinda fläckar jag menar att fått styra formandet av Nordlyskatedralens tillblivelse och ett sätt att exemplifiera hur en fortsatt avkolonisering av majoritetssamhällets teologi behöver bli bättre på att uppmärksamma sina egna dolda tolkningsmönster och värdeskalor.

Vem väljer berättelsen som tar formen av en katedral?

Nordlyskatedralen, så som Alta kyrka har namngetts, invigdes 2013 som ett samarbete mellan de danska arkitektfirmorna LINK Arkitektur och Schmidt Hammer Lassen. Därtill är kyrkans interiör till stor del framtagen av den danska bildkonstnären Peter Brandes. På arkitektbyråns hemsida kan man läsa att kyrkans tillkomst bygger på en arkitekturtävling. (Schmidt Hammer Lassen 2013.) Ofta är kyrkoråd och församlingsgemenskaper med i processen av att välja bland bidrag som kommer in i dylika tävlingssituationer. Vi fick dock under studiebesöket veta att det inte funnits en gemensam gudstjänstfirande norsk och samisk församling som varit delaktig i att beskriva hur de önskar att den nya kyrkan i Alta skulle utformas.¹⁵ I en intervju i *Kristeligt Dagblad* berättar Peter Brandes öppet om hur det är hans teologiska syn på Jesus som världens ljus, inspirerad av Johannesevangeliets texter, som fått forma utsmyckningarna av

¹⁵ Att utreda det faktiska samarbetet i församlingen mellan samiska och norska aktörer skulle kräva ett eget forskningsprojekt. Ett av villkoren för mitt deltagande i kursen var dessutom att jag inte bidrar till den redan existerande forskningströttheten som finns i regionen när icke-samiska aktörer kommer för att undersöka teman där samiska informanter utnyttjas för att svara på frågor de inte själva initierat. För mer om detta se de nyaste riktlinjerna i *Saamelaisia koskevan tutkimuksen eettiset ohjeet Suomessa* = *Sámiide guoski dutkama ehtalaš rávvagat Suomas* = *Sämmilijđ kyeskee tutkameettisiih rávvuuh Suomást* = *Sá'mmlaid kuõskki tu'tkkummuž eettla vuá'ppõõzz Lää'ddjännmest* = *Ethical guidelines for research involving the Sámi people in Finland* (2024).

kyrkan. (Øhrstrøm 2013.) Att fokusera på rörelsen från mörker till ljus kan tyckas vara ett sätt att ta platsens betydelse i beaktande, men frågan är om inte det ändå främst handlar om en utomstående blick där ljusförhållandena är extrema i ett danskt perspektiv? Därtill är det talande att majoritetssamhällets teologiska föreställningsrymd tar för givet att den individuella konstnärens teologiska synsätt är mer centralt att fokusera på än lokalförsamlingens levda praktiker.

Själva namnvalet är intressant. Tekniskt sett är kyrkan inte en katedral eller domkyrka, det vill säga, biskopen har inte sitt säte i Alta. Mycket tyder på att namngivningen inte beaktat samiska perspektiv utan syftar till att sälja en plats. Under själva besöket i kyrkan blev det klart att detta är en byggnad som fungerar som en turistattraktion i minst lika stor utsträckning som den är ett hem för en gudstjänstfirande församling. Mellan kl. 11 och 15 är kyrkan öppen för besökare och det tas ut en besöksavgift. På arkitektfirmans hemsida står att den berättelse som placerar kyrkan på kartan är att staden Alta är belägen bortom polcirkeln och är känd som en plats där man kan observera norrsken. Vidare skriver de att katedralen är skapad för att återge de högre sfärerna och reflektionerna av himlens ljusfenomen. (Schmidt Hammer Lassen 2013.) Beskrivningen påminner mig om hur en annan dansk medborgare, Emilie Demant Hatt (1873–1958), sägs som barn ha läst den finska författaren Zacharias Topelius barnsagor om det förtrollade norr, där skinneklädda trollpackor och hedningar levde i ett hårt och krävande klimat. Fascinationen som väcktes av dessa exotifierande berättelser fick Demant Hatt att resa norröver och besöka både Alta och Kautokeino som vuxen. (Demant Hatt & Sjöholm, 2019, 113–114.) På ett liknande sätt verkar arkitekterna här anspela på majoritetssamhällets förutfattade meningar om norr snarare än att söka och lyssna till de lokala berättelserna om landskapet. Kyrkans placering och namn tyder alltså på en självförståelse som minskar minoritetens handlingsutrymme.

Den spiralformade metallytan som klär byggnadens utsida reflekterar inte bara det omgivande ljuset, utan just upplevelsen av ett kargt och öde land där den blanka ytan står för tomhet eller reflektion av himlen, men inte ett landskap som redan bär på berättelser och som har sina egna formationer att förmedla. I den nämnda intervjun berättar Brandes hur kyrkans yttre inspirerats

av både norska stavkyrkor och laxens skinn i Alta älv. Journalisten återger hur lokalbefolkningen är glad över att det äntligen byggs en ny kyrka efter tyskarnas förstörelse av Alta vid slutet av andra världskriget. (Øhrstrøm 2013.) Jag finner det anmärkningsvärt att utformningen av kyrkans yttre fått styras så starkt av återupprättandet av en norsk nationalsymbol – stavkyrkan – i ett samiskt landskap. Att hänvisa till fisken som en viktig symbol med kristna förtecken gör inte byggnaden mer förankrad i landskapet. Brytningen som här framträder är mellan majoritetskulturens uppfattning att formen, symbolen och namnet självklart kan ges av konstnären och kulturen, medan i de samiska traditionerna är det landskapet som avslöjar sitt namn för den som är lyhörd nog att lyssna. (Sjöberg 2018, 190–194.)

En annan aspekt av att spela på majoritetssamhällets idéer om vad livet i norr handlar om, så som jag uppfattar det, är fokuset på norrsken. I majoritetssamhällets och turisternas ögon är de dansande ljusfenomenen på himlen något som människor reser tusentals kilometer för att beskåda. (A site 2025.) Medan den icke-samiska befolkningen, och speciellt de danska konstnärerna och arkitekten, tycks vara fascinerade av idén om norrsken som fenomen som skapar kontakt till de himmelska dimensionerna, har jag inte stött på en enda samisk *muittalus* som skulle återge något sådant samband. Snarare verkar det som om norrsken förknippas med varsel och berättelser som förutspår väder eller visar på skiftningar i kommande samhälleliga utvecklingar. (Schön 2004, 194.) När Johnsen (2007, 15–66) hänvisar till naturfenomen som bär på en teologisk kraft, är det jord, sol, vind, vatten och månen som lyfts upp, inte norrskenen.

Dessa exempel visar på den blinda fläck majoritetskulturens beslutsfattare och aktörer valt att utgå från när de beslutat vem som ges röst vid formgivningen av kyrkobyggnaden. Vi ser också vilken typ av berättelser som får träda fram som relevanta för placeringen och beskrivningen av denna byggnad i Alta. Vidare menar jag att berättelser om landskapet som aktör är frånvarande i majoritetskulturens föreställningsvärld. En självmedvetenhet om vilka praktiker som påverkat de berättelser man väljer att lyfta fram från den teologiska traditionen lyser med sin frånvaro. I majoritetssamhällets teologiska föreställningsrymd är det ofta bygandet

av Salomos tempel som lyfts fram som en Torah-berättelse som är viktig för traditionen att skapa och utsmycka kyrkobyggnader. I den berättelsen är det kungen, byggherrarna och konstnärerna som förverkligar att Gud prisas genom praktfull skönhet. Det finns också andra passager från Exodus som kunde stå i centrum. Till exempel följande:

Herren sade till Mose:

(...) Ett altare av jord ska du göra åt mig, och på det ska du offra dina brännoffer och dina gemenskapsoffer, din småboskap och nötboskap. På varje plats där jag låter mitt namn bli ihågkommet ska jag komma till dig och välsigna dig.

Men om du vill göra ett altare av stenar åt mig, ska du inte bygga det av huggen sten. För om du rör vid den med din mejsel vanhelgar du stenen.

(Ex.20:24–25)

I denna Exodus-berättelse vänder sig Gud emot tempel och byggnader som skapats med människohänder och utformats i metall, sten eller cement. Det Gud i stället ber om är en offerplats direkt på jorden. Man kunde även beskriva det som att Gud lovar att möta sitt folk i det landskap de lever i, snarare än i en specifik byggnad som människorna skapat för Gud. Jag vill inte lägga en allt för stor motsättning här mellan naturliga landskap och mänskliga byggnader. Snarare vill jag utmana den moderna västerländska synen på hur platsen för gudsmöten kan se ut. Kunde vi tänka oss en byggnad i samklang med landskapet, eller måste vi alltid ha ett spirande kyrktorn? Hur skulle det se ut om arkitektens teologiska föreställningsrymd inte hade fokuserat på hans syn på förvandlingen från mörker till ljus, utan i stället hade utgått från att bygga ett altare av sten, en plats av tillbedjan där renskötande praktiker och fiske fått forma verktygen för hur gudsmötet upplevs och ges plats? Vilka yttre former och material skulle ha använts om det var relationen till Alta som *sijte* som fick berätta hur en plats för tillbedjan formas? Sjöberg (2018) återger också möjligheten till att en byggplats väljs i samråd med *Ulldat*. Vad skulle de ha berättat om landskapets väv? Låt oss nu stiga in i själva kyrkorummet.



Nordlyskatedralens interiör, stegen innanför cylindern i cement som finns i ingången till kyrksalen. Fotograf och upphovsrätt: Eduardo Abrantes. CC BY-NC-ND 4.0

Det inre landskapet

Det första besökaren möts av när hon stiger in i kyrkorummet är ett slags torn eller cylinder mitt i kyrksalen¹⁶. Det finns inte ett enda stort fönster och väldigt få källor till naturligt ljus i hela salen. I stället för att stiga in i ett öppet landskap signalerar salen snarare en känsla av att vara i en grotta eller under jorden. Fokuset på norrsken, som gett byggnaden sitt namn, fortsätter i utsmyckningen av interiören. Betongväggarna har pryttts med långsmala ljusslingor som skapar ett mönster av norrskensliknande former.

¹⁶ För fler bilder av kyrkan se Schmidt Hammer Lassen (2013).



Nordlyskatedralens interiör, vägg och bänkrader av stolar. Fotograf och upphovsrätt: Eduardo Abrantes. CC BY-NC-ND 4.0

Det är dock ingenting levande eller rörligt över dessa ljus eller formationer, utan upplevelsen som fotografen Eduardo Abrantes och jag hade var snarare präglad av en avskalad brutalism. Materia vibrerade inte, utan stod väldigt stilla. När gruppen visas runt i rummet berättas det att akustiken inne i cylindern är väldigt god och vi uppmuntras att samlas där för att sjunga tillsammans. Detta är den enda aspekten av hela besöket som, för mig, har ens en liten koppling till samiskt kyrkoliv – psalmsångernas betydelse.

Guiden säger ingenting om vad som ska sjungas, men gruppen stämmer snart in i en samisk sång som diskuterades under Rolf Streffanssons föreläsning dagen före besöket. På detta sätt tar sången plats i rummet, även när landskapet inte direkt inbjuder till gemensam tillbedjan. Sångens vibrationer blir, för mig, som en motståndsaktion – men den kan inte ändra på strukturen. De uppradade bänkraderna inbjöd inte till att röra sig i rummet på ett sätt som aktiverar sinnliga vibrationer eller väcker rytmer till liv. Det guiden vill påpeka är att konstverket som placerats inne i cylinderformationen på engelska kallas *a stairway to heaven*.



Nordlyskatedralens fondvägg och kristus staty vid huvudaltaret. Kristus statyn har inspirerats av grekiska segergudinnan Nike från Samothrake. Fotograf och upphovsrätt: Eduardo Abrantes. CC BY-NC-ND 4.0

Givetvis finns här en koppling till den bibliska berättelsen om Jakobs steg, som återfinns i Genesis 28:10–19. Men samtidigt återspeglar det engelska namnet den populärkulturella referensen till Led Zeppelins låt *Stairway to Heaven*. I Øhrstrøms (2013) intervjun med Brandes återges ingenting om temat med Jakobs steg som ett möte med en helig plats, den livfulla kommunikationen mellan

det osynliga och synliga eller rörelserna mellan himmel och jord.¹⁷ I stället poängteras diskrepansen mellan mörker och ljus. När jag står under stegen och tänker på namnet, känns Gud snarare som någon som är högt uppe, bortom oss i himlavalvet. Det blir som om norrsken, som åsyftas vara kontakten till de himmelska dimensionerna och återspeglas i kyrkans yttre formation, ger mönstret för hur vi skall relatera till Gud också i denna innersta plats. För att nå Gud behövs en stegen eller en förflyttning bort från denna värld till en annan himmelsk plats. Kyrkan har skapats för att möta Gud, men landskapet signalerar till besökaren att Gud ändå är bortom och delvis frånvarande.

Samtliga bilder och symboler av detta slag är i direkt kontrast till den samiska uppfattningen av att Gud är närvarande i landskapet, bland djuren och människorna. Rolf Steffensen berättade för oss under sin föreläsning på kursen om att när han döper samiska barn, lyfter han inte upp barnet mot himlen för att tacka och välsigna det, utan sträcker ut barnet mot landskapet, så att landskapet och barnet kan mötas som likvärdiga i en gemensam väv. Så som Nordlyskatedralen är konstruerad och dess interiör formad, finns det ingen öppning mot ett gensvarande landskap där människan kan få vara inlemmad i en levande väv.

Teologen Thomas O'Loughlin (2023) beskriver hur det teologiska tänkandet i kyrkorna i väst formulerats runt två olika aspekter av en kyrkobyggnad. Den första är frågan om att Gud möter människorna var som helst i sin skapelse – det behövs ingen specifik helig plats för ett möte med Gud. Här åsyftas inte enbart stycket från Exodus som jag redan nämnt, utan även det att Jesus upprepar i sitt möte med den samaritiska kvinnan i Johannesevangeliet 4:23–25: att tillbedjan av Gud inte är knuten till ett ställe som enbart vissa har tillgång till (O'Loughlin 2023, 25–28). Mötet med Gud är öppet för alla som söker honom och landskapet erbjuder sin egen inbjudan genom givna formationer i markernas konturer. Samtidigt, skriver O'Loughlin (2023, 28–30), finns det en annan

17 En möjlig vidareutveckling av artikeln kunde vara att diskutera de referenser som Genesis 28:10–19 ger till att jorden ges åt folket. Analysen kunde kritiskt granska om en sådan tolkningsram gynnar den samiska delen av befolkningen eller ej.

tematik som också påverkar det landskap där kristen tillbedjan och liturgi sker – måltidens och bordet logik.

Att bygga en kyrka så som Nordlyskatedralen, i ett landskap som levt med och inlemmats i samiska berättelser i årtusenden, innebär att ge företräde åt majoritetskulturens självförståelse och tolkningsmönster. I Nordlyskatedralen är altaret placerat så att man antingen måste gå runt eller genom cylindern för att, i den bortersta änden av salen (sett från ingången), stiga upp för en trappformation för att komma till en förhöjning där två altarskrank är placerade på var sin sida om bordet. (Schmidt Hammer Lassen 2013.) Framför altaret finns en stor och förgylld bronsfigur som påminner om en mansperson, men med oproportionerliga former. Hans armar är utsträckta till sidorna och hans huvud blickar uppåt. När belysningen är på i salen ser det ut som om figuren står under ett himlavalv och ett överjordiskt ljus strålar ned på honom. (Schmidt Hammer Lassen 2013.) Brandes berättar att Kristusfiguren inspirerats av den grekiska ”sejrende Nike fra Samothrake” (Øhrstrøm 2013). Fokuset ligger på Kristus utan kors och vare sig lidande eller underkastelse är det bärande temat. Det är åter den danske konstnärens vision om en förvandling från mörker till ljus och att få sitt liv tillbaka när man självmant ger det till Gud som står i centrum. (Øhrstrøm 2013.) Utmaningen är dock det att den förgyllda mannen har sin blick enbart på himmelen, och det uppstår ingen kontakt med dem som närmar sig altaret eller knäböjer vid bordet. Jag undrar om detta är i samklang med de upplevelser samerna i regionen haft med Gud? O’Loughlin (2023) förklarar att måltidens logik handlar om att skapa en intimitet där varje människa ska känna sig inbjuden till ett hemtamt och gästvänligt middagsbord. I relation till resten av kyrksalen skapar placeringen av Nordlyskatedralens altare en avskildhet från gemenskapen. Det är inte till ett intimt bord man blir inbjuden, utan till en plats där alla i salen kan beskåda dig. Här finns ingenting av den känslan av gemenskap som Johnsen (2007) beskriver att inträdandet i en *lavvu* möjliggör.

Det skulle finnas potential i Nordlyskatedralen att skapa en liknande formation som Rolf Steffensen gjort i sin församling. Där bildar kyrksalens mitt en *arran* (eldstad) och området runt den används, så som Johansen (2007, 95–97) beskrivit *boassu* det område inne i *lavvun* som helgats för att sköta matförberedelser och andra

viktiga ceremonier. Genom att placera måltidsplatsen i mitten av rummet skapas inte enbart en känsla av hemtrevnad, likt en *lavvu* i mitten av ett landskap. Formationen av kyrkorummets stolar i en cirkel gör dessutom att gemenskapen möts upp ansikte mot ansikte. Ingen lämnas utanför måltidens logik. Landskapet bjuder in till nattvardens praktik som en handling som fördjupar relationaliteten. När Nordlyskatedralens interiör och liturgiska praktik speglas i ljuset av den samiska teologin, tydliggörs hur en majoritetskristen teologisk föreställningsrymd inte enbart kan kännas främmande för den som inte är del av majoritetens tolkningsmönster. I detta exempel verkar även en västlig kristen föreställningsrymd oförmögen att leva upp till sin egen värdeskala innanför en byggnadskonstruktion som planerats likt Nordlyskatedralen.

Avslutande diskussion

Dessa berättelser om mitt eget möte med Nordlyskatedralen, bildkompositionerna skapade av fotografen Eduardo Abrantes och den förståelse jag fått om samisk teologi, har jag velat lyfta fram en kritisk granskning av arkitekturen och dess interiör. Artikelns bilder och beskrivningar har förmedlat några exempel på hur samisk och majoritetskristen teologisk föreställningsrymd inte enbart bryts mot varandra, utan den ena synen låtes dominera den andra, när kyrkorummet inte tagit hänsyn till dem som tjänas i detta landskap. Jag menar att läsningen jag gjort av katedralen som ett landskap, avslöjar hur oreflekterade majoritetskristna teologiska föreställningsrymder format kyrkan i Alta till att härbärgera koloniala maktanspråk på gudstjänstdeltagarnas upplevelser. Artikeln har ämnat, inte bara att blottlägga sådana blinda fläckar i värdegrunden som majoritetskulturen inte är medveten om, utan också lyfta fram alternativa praktiker som kunde ändra på den rådande ordningen. Genom att berätta om kyrkan som ett landskap har jag i stället velat visa på hur avkolonisering av teologi kan börja i att ge nya tolkningsnycklar för aktörskap i en kyrkobyggnad. Vidare menar jag att värdeskalan skiftar när landskapet och samiska berättelser och praktiker får forma den liturgiska väven även för en majoritetskristen föreställningsrymd.

Litteratur

- A site (2025): "Mythology Of The Northern Lights", *Aurora Zone*.
<https://www.theaurorazone.com/about-the-aurora/aurora-legends/> [hämtat 08.08.2025].
- Bang Svendsen, Stine H. (2021): "Saami Women at the Threshold of Disappearance: Elsa Laula Renberg (1877–1931) and Karin Stenberg's (1884–1969) Challenges to Nordic Feminism", *Feminisms in the Nordic Region: Neoliberalism, Nationalism and Decolonial Critique*, red. Suvi Keskinen, Pauline Stoltz och Diana Mulinari. Cham: Palgrave Macmillan, s. 155–176.
- Carter, J. Kameron (2023): *The Anarchy of Black Religion: A Mystic Song*. Durhamn och London: Duke University Press.
- Demant Hatt, Emilie & Sjöholm, Barbara (2019): *By the Fire: Sami Folktales and Legends*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Heikkilä, Lydia et al. (2024): *Saamelaisia koskevan tutkimuksen eettiset ohjeet Suomessa = Sámiide guoski dutkama ehtalaš rávvvagat Suomas = Sämmliljd kyeskee tutkâmeettisiib ravvuuh Suomâst = Sämmlaid kuõskki tu'tk̄kummuž eettla vuä'ppõõzz Lää'ddjänn-mest = Ethical guidelines for research involving the Sámi people in Finland*, Oulu: University of Lapland.
- Hellsten, Laura (2021): *Through the Bone and Marrow: Re-Examining Theological Encounters with Dance in Medieval Europe*. Turnhout: Brepols.
- Inge, John (2003): *Place in Western Thought and Practice*, New York: Routledge.
- Jamir, Shiluina (under utgivning): "Refusing Death, Claiming Life: Ethics, Faith and Theology in the Uplands of Northeast India", *Journal of the World Forum on Theology and Liberation Érudit*.
- Jernsletten, Jorunn (2004): "Landskap som tekst og handlende subjekt", *Samiske landskapsstudier: rapport fra et arbeidsseminar*, red. Lars Magne Andreassen. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta, s. 46–57.
- Jernsletten, Jorunn (2010): "Resources for Indigenous Theology from a Sami Perspective", *The Ecumenical review* 62(4), s. 379–389.

- Johnsen, Tore (2007): *Jordens barn, solens barn, vindens barn: kristen tro i et samisk landskap*. PDC Tangen: Verbum forlag.
- Johnsen, Tore (2017): "Erkänd historia och förnyade relationer: Perspektiv på försoningsarbetet mellan kyrkan och samerna", *Samerna och Svenska kyrkan: Underlag för kyrkligt försoningsarbete*, red. Daniel Lindmark & Olle Sundström. Umeå: Artos & Norma bokförlag, s. 101–131.
- Johnsen, Tore (2021): "'Menneske først, kristen så' Om teologi, rasisme mot samer og behovet for avkolonisering", *Kirke og Kultur* 4, s. 299–325.
- Keskinen, Suvi (2019): "Intra-Nordic Differences, Colonial/Racial Histories, and National Narratives: Rewriting Finnish History", *Scandinavian Studies* 91(1–2), s. 163–181.
- Kotva, Simone (2023): "Har teologien bidratt til kolonialisering og fornorskning? Kosmologi og spiritualitet som case", *Fornorskningen som teologisk utfordring vid MF vitenskapelig høyskole*. <https://www.youtube.com/live/CpKg9VtdSj4?si=X-ZafJHebyH85Hc5a> [hämtat 06.08.2025].
- Kramvig, Britt (2004): "Landskap i levde liv" *Samiske landskapsstudier: rapport fra et arbeidsseminar*, red. Lars Magne Andreassen. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta, s. 150–155.
- Krumbukter (2016): *Föreställningsrymd*. <https://krumbukter.wordpress.com/2016/05/06/forestillningsrymd/> [hämtat 06.08.2025].
- Lindmark, Daniel & Olle Sundström (2016): *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: en vetenskaplig antologi, Band 1 och 2*, Umeå: Artos & Norma bokförlag.
- Mahmood, Sara (2010): "Can Secularism Be Other-wise?", *Varieties of Secularism in a Secular Age*, red. Michael Warner, Jonathan Van Antwerpen & Craig J. Calhoun. Cambridge, MA: Harvard University Press, s. 283–299.
- O'Loughlin, Thomas (2023): "Domestic Ritual, Public Space", *Shaping the Assembly: How our buildings form us in worship*, red. Thomas O'Loughlin, Dublin: Messenger Publications, s. 19–32.
- Pallasmaa, Juhani (2016): "The Sixth Sense: The Meaning of Atmosphere and Mood", *Architectural Design: Special Issue: Evoking Through Design: Contemporary Moods in Architecture* 86(6), s. 126–133.

- Rose-Redwood, Reuben et al.(2020): "Decolonizing the Map: Recentring Indigenous Mappings", *Cartographica: The International Journal for Geographic Information and Geovisualization* 55(3), s. 151–162.
- Rydving, Håkan (2004): "Saami responses to Christianity: resistance and change", *Beyond primitivism: Indigenous religious traditions and modernity*, red. J.K. Olupona. New York: Routledge, s. 99–108.
- Rydving, Håkan (2016): "Samisk kyrkohistoria: en kort översikt med fokus på kvinnor som aktörer", *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna*, red. Daniel Lindmark & Olle Sundström. Umeå: Artos & Norma bokförlag, s. 315–340.
- Sannhets- og forsoningskommisjonen (2023) *Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med fornorskingspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner* Oslo: Åsne Kummeneje Mellem
- Schmidt Hammer Lassen (2013): *Northern Lights Cathedral* <https://www.shl.dk/work/northern-lights-cathedral> [hämtat 06.08.2025].
- Schön, Ebbe (2004): *Folktrons ABC*. Stockholm: Carlsson Bokförlag
- Sjöberg, Lovisa Mienna (2018): *Att leva i ständig välsignelse. En studie av svidnidit som religiös praxis* Oslo: University of Oslo
- Sjöberg, Lovisa Mienna (2020): "Kristendomens historia på norsk och svensk sida av Sápmi – en översikt", *Teologisk Tidsskrift* 9, s. 34–51.
- Sjöberg, Lovisa Mienna (2022): "Adams barn tillsammans i klimatkrisens tidevarv", *St. Sunniva* Tema: Klima 2(2), s. 22–33.
- Taylor, Charles (2007): *A Secular Age*, Cambridge Massachusetts and London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Tuck, Eve & Yang, K. Wayne (2012): "Decolonization is not a metaphor", *Decolonization: Indigeneity, Education & Society* 1(1), s. 1–40.
- Walsh, Catherine (2014): "Pedagogical Notes From the Decolonial Cracks", *e-misférica* 11(1).
- Øhrstrøm, Daniel (2013): "Nordlyset er et billede på Jesus", *Kristeligt Dagblad* <https://www.kristeligt-dagblad.dk/kultur/nordlyset-er-et-billede-p%C3%A5-jesus> [hämtat 06.08.2025].